

New Developments
in the Research
on Social
Representations

REPREZENTĂRILE
SOCIALE - DEZVOLTĂRI
ACTUALE

ADRIAN NECULAU

A critical analysis of various theoretical developments focussed on social representations leads the author to identify not only a new field of research in social psychology, but also a wide range of its consequences on other fields. A thorough presentation of the internal organization of social representations as well as of their sources and connections is undertaken.

Interesul psihologiei sociale pentru studiul reprezentărilor este relativ recent. Debutul, consemnează majoritatea autorilor, a fost fixat în 1961, odată cu publicare a celebrei teze de doctorat a lui Serge Moscovici, *La psychanalyse, son image et son public*. El a reactualizat conceptul de "reprezentare colectivă", propus de Durkheim (1898), conferindu-i o nouă forță și o nouă identitate. Reprezentarea devine acum socială. A atras atenția totodată asupra posibilității recitirii miturilor, gândirii magico-religioase, structurilor imaginarului, din perspectivă psihosociologică. Un alt curent din care își extrage substanța teoria lui Moscovici asupra reprezentărilor sociale este "interacționismul simbolic", reprezentat de G.H. Mead, care atrage atenția asupra aspectelor "implicite" ale comportamentului și pune accentul pe procesele simbolice, pe rolul limbajului în definirea realității sociale. Individul este plasat în situații sociale construite de activitate, de lumea obiectelor și de modele interacționale (Herzlich, 1972). Producțiile simbolice reglează comportamentul social, inventează norme, creează ideologii, coduri de lectură și strategii comportamentale.

Reprezentările sociale (RS) se alimentează din credințele religioase, practici culturale, ritualuri, din imaginarul cotidian, dar depășesc această "istorie poroasă" (Ferreol, 1994) prin năzuința de a sistematiza, organiza, reface toate aceste informații lacunare. Au în compoziție unele "zone obscure" ale vieții cotidiene, se sprijină pe "mărturii" ale subiectului, pe considerațiile și interpretările acestuia, dar apelează și la norme, reguli, stiluri împărtășite de o populație, valori ce reglează

relațiile interpersonale.

RS se interferează în parte cu opiniile și atitudinile, dar nu sunt atât de direcționate ca acestea. Spre deosebire de *opinii*, care construiesc un răspuns manifest, verbalizat, observabil și susceptibil de măsurare, și de *atitudini*, care stabilesc o relație între stimuli și răspunsuri, răspunsul fiind cuantificabil prin timpul de reacție, RS basculează între percepție și social, mediază între cognitiv și afectiv, ezită între exactitudine și aproximație, cochetază cu științificul, dar și cu imaginarul. Ele reconstruiesc realul, "atingând" simultan stimulul și răspunsul, ele accentuează *aici* în aceeași măsură în care modelează *acolo*. Deși construcții cognitive, reprezentările sociale sunt prizonierele socialului. Doise (1990) exprimă complet satisfăcător complexitatea raporturilor cu socialul: ele joacă un rol important în menținerea raporturilor sociale, ele sunt fasonate de aceste raporturi, ele vehiculează, uneori direct, dar cel mai adesea indirect, o cunoaștere (competență) socială.

Articularea la context

Procesul reprezentational nu poate fi rupt de informația care vine din context; el ne apare constant bransat acțiunii, materiale sau simbolice. "Produse sociale", reprezentările participă hotărâtor la constituirea socială a contextului. Consistența lor cognitivă și socială afirmă caracterul de existență, nu doar ca mediatorii mentali între un stimul și un răspuns, ci ca variabile interdependente, produse de viața cotidiană, ca interfață între formele subiective ale socialității și formele organizate ale societății.

Interacționând cu contextul, realizând diferite "produse", dezvoltându-și competența, actorul social schimbă, transformă, construiește. Subiectul ia decizii și poziții, stabilește relații, atașază

acțiunii sale o semnificație cognitivă ce poate avea rol diferențiator în construirea reprezentării. Amerio și De Piccoli (1991) au demonstrat că acțiunea activează cognitiile (și reprezentările), construcțiile identitare ce fac ca actorul să se diferențieze de context și de alți actori. Ansamblul de concretizări, comparații și diferențieri induse prin acțiune contribuie fie la elaborarea unor reprezentări comune din partea unor indivi grupati de acțiunea colectivă, fie la îmbogățirea sau diluarea acestor reprezentări. Cei doi au găsit că procesul reprezentational nu poate fi detașat de activitatea în care actorii sociali sunt angajați. Reprezentările înglobează și structurează elementele cognitive ce rezultă din relațiile concrete cu contextul social. Relațiile dintre indivizi nu sunt deci "neutre", ci determinate de priza de poziție ce angajează competența lor acțională. Iar competența se dezvoltă, se știe, prin activitate.

"Este eronat să spunem că reprezentările sociale sunt reprezentări cognitive" afirmă Moscovici (1986). Formularea aceasta ar putea să deruteze. Nu înseamnă că reprezentările nu sunt și cognitive. Dar nu înseamnă doar producții sau mecanisme cognitive. Funcționarea lor, alimentându-se din exterior și din interior, în același timp, integrând socialul, le-a atras calificarea de construcții socio-cognitive (Abric). Ele presupun un subiect activ, care organizează totul plecând de la o "textură psihologică". Dar și componenta socială, mediul exterior care elaborează condiții de context. Ele integrează deci raționalul și iraționalul, ele tolerează aparente contradicții, articulează logicul și illogicul. În realitate ele ne apar ca ansambluri bine organizate și coerente, dirijând discret prestația socială a subiectului. Reprezentările sociale impregnează majoritatea raporturilor interpersonale, ele "circulă", se "încrucișează", preiau norme, modele, ticuri de mediu, se alimentează din specificitatea pe care le-o imprimă societatea și cultura noastră.

Preluarea nu este însă mecanică, imaginea oferită de context este filtrată, prelucrată, încorporată. Specificul reprezentării sociale (față de opinie, atitudine, imagine) este acela că nu operează o ruptură între universul exterior și universul interior al individului sau grupului (Moscovici, 1978). Obiectul este înscris într-un context activ, în mișcare și el conceput de către o persoană sau colectivitate care comunică continuu cu contextul, ajustându-și comportamentul. Subiectul și obiectul nu sunt deci distincte. Altfel zis, stimulul și răspunsul sunt indisolubili, formând un ansamblu. Un răspuns nu e numai o reacție la un stimul (situație). Individul reconstruiește obiectul, îl revaluează. Am putea chiar spune că obiectul nu are valoare intrinsecă ci că există doar prin semnificația ce i-o dă individul (grupul) care-l pune în valoare. Reprezentarea e socială pentru că individul însușește "realitatea obiectivă", și-o apropie, o reconstituie, o integrează organizării sale cognitive, sistemului său de valori, istoriei sale, contextului său social și ideologic. Nimic mai fals decât ideea că realitatea este "obiectivă", neutră. Ea capătă semnificație numai atinsă de individ. Definiția lui Abric (1994, a) asupra reprezentării sociale subliniază această mixtură: "o viziune funcționalistă a lumii ce permite individului sau grupului să dea un sens conduitelor, să înțeleagă realitatea prin propriul sistem de referințe, deci să se adapteze, să-și definească locul". Reprezentarea nu este o simplă "reflectare" a realității, ci o organizare funcție de "circumstanțe" (context social și ideologic, caracteristicile situației, finalitate imediată). De aceea, dacă membrii unui grup omogen împărtășesc o "teorie", aceasta capătă caracteristici de "prototip", de "tip de organizare" (Flament 1994, a), și devine "ghid de acțiune", orientând relațiile sociale, acțiunile actorilor sociali. "Ea este un sistem de pre-decodaj a realității pentru că determină un ansamblu de anticipații și

de așteptări".

Semnificația reprezentărilor sociale este alimentată de context, în primul rând prin natura condițiilor care produc discursul și care înlesnesc formularea de idei, descoperirea unor teorii. Discursul este totdeauna situat în timp și spațiu, presupune raporturi concrete, interacțiuni (Mugny, Carugatti). În al doilea rând de câmpul ideologic, de locul ocupat de individ sau grup în sistemul social. Cu alte cuvinte, mediul cultural-ideologic, stilul de gândire al colectivității "ancorează" pe individ, îl "modelează" și apoi îl trimite în lume. Într-un anume sens, individul, prin biografia sa, este "prizonierul" mediului său cultural.

Caracteristici și roluri

În definirea RS se apelează la formule de tipul: "sistem de valori, noțiuni, practici, relative la obiecte, aspecte sau dimensiuni ale mediului social...instrument de orientare a percepției situației". (Moscovici); "o formă de cunoaștere specifică, o știință a sensului comun... o formă de gândire socială" (Jodelet); "o formă particulară de gândire simbolică" (Palmnari, Doise); "ghid de acțiune, orientând relațiile sociale" (Abric); "principii generatoare de luări de poziție" (Doise) etc. Ele ne apar decu ca un aparat evaluativ, o grijă de lectură a realității, o situație în lumea valorilor și o interpretare proprie dată acestei lumi.

În prelungirea demersului de definire a RS se pot identifica două criterii pentru a le caracteriza: organizarea și conținutul (Fischer, 1987).

La nivelul structurării, RS ne apare ca a) un proces de transformare a unei realități sociale într-un obiect mental, proces presupunând selecție în funcție de poziția ocupată de individ, de statutul său social; b) un proces relațional, pentru că

elaborarea mentală este dependentă de situația persoanei, grupului, instituției, categoriei sociale în raport cu altă persoană, grupă, categorie socială. RS joacă acum rol de mediator al comunicării sociale, este un instrument de schimb; c) ea facilitează și procesul de remodelare a realității, producând informații semnificative pentru beneficiari, recreând realitatea, facilitând interiorizarea modelelor culturale și ideologice; d) transformarea operată prin reprezentări se traduce printr-un efort de naturalizare a realității sociale, ne apare ca un inventar al unui ansamblu de evidențe, ca o prezentare revizuită și corijată ce ia forma unui model de funcționare mentală.

La nivelul conținutului, RS se prezintă astfel: a) sub raport cognitiv, ca un ansamblu de informații relativ la un obiect social, informații mai mult sau mai puțin variate, mai mult sau mai puțin stereotipe sau bogate; b) conținutul RS este marcat de caracterul său semnificativ, de importanța ce se acordă imaginii; c) în fine, are un caracter simbolic, direct legat de cel precedent. Reprezentarea, din acest punct de vedere, nu se raportează la o percepție imediată, la un segment de realitate, ci la o structură imaginară, construită în timp, simbolizând modul de exprimare a realității, propriu unui individ sau unui grup.

Apelul la simboluri, coduri, norme interne, se va solda cu câștigarea unei competențe sociale. Acest simț al socialului dobândește, prin exercițiu, o anumită cantitate de autonomie. Actorul social își formează o grilă proprie de la lectură a realității; dar se supune, în același timp, unor constrângeri, unor "definiții" comune tuturor membrilor comunității căreia îi aparține. Din aceste două caracteristici ale RS, Moscovici (1984) extrage două roluri pe care acestea le îndeplinesc: a) în primul rând ele *convenționalizează* obiectele, persoanele și evenimentele cu care ne aflăm în contact.

Le conferă o formă precisă, le localizează într-o categorie dată și le impune, gradual, drept model de un anumit tip, distinct și împărtășit de un grup de persoane. Toate elementele noi aderă la modul de fuzionare cu acesta. Orice nouă experiență se articulează vechilor convenții, se conectează semnificațiilor predeterminate. "Nici o minte, scrie Moscovici, nu e liberă de efectele unei condiționări preliminare, impuse de reprezentări, limbaj și cultură". Orice noi RS se conexează unor contexte, unor construcții pe care individul le primește prin educație. b) În al doilea rând reprezentările sunt *prescriptive*, adică "ni se impun cu o forță irezistibilă". Intră aici deopotrivă "structura prezentă", dar și tradiția care "decretează ce ar trebui să gândim". Reprezentările sunt transmise, "inoculate", sunt produsul unei întregi serii de elaborări, prelucrări și schimbări la care au participat generații succesive. Memoria colectivă stochează și activează, clasifică, imagini, stereotipuri, infiltrându-le fiecărui nou venit. RS, reiau recent problema Moscovici și Vignaux (1994), se înscriu în "cadrele unei gândiri preexistente", sunt tributare sistemelor de credințe ancorate în valori, tradiții, imagini ale lumii și existenței. Ele sunt obiectul unei acțiuni permanente a socialului, prin discurs și în discurs, ele încorporează toate fenomenele noi într-un model explicativ familiar. Proces de schimb și de formare a ideilor, ele răspund unei duble exigențe a indivizilor și colectivităților: pe de o parte, construiesc sisteme de gândire și de cunoaștere; pe de altă parte, adoptă viziuni consensuale de acțiune, ce le permit să mențină liantul social, continuitatea discursului. Reprezentările joacă deci totdeauna un triplu rol: de luminare (dau sens realității), de integrare (încorporează noțiuni și fapte noi în cadre familiare) și de împărtășire (asigurând sensuri comune în care se recunoaște o colectivitate). Ele sunt deci vectoare centrale ale opiniilor, judecăților și credințelor, vizând asigurarea

pertinenței și regularității conduitelor colective.

Conceptul de "thèmata"

Din cele scrise până aici rezultă clar o caracteristică esențială a RS: ele se prezintă ca o "coerență argumentativă", ele asigură raționalitatea discursului și integritatea normativă a grupului. Semnificațiile difuzate prin discurs apropiate pe indivizi, le oferă semne de recunoaștere. Ele stabilesc legături, evocă, construiesc imagini, spun și fac să se spună, dau sens, rezumă în câteva cuvinte (propoziții) un clișeu, o etichetă (Moscovici, Vignaux 1994).

Repere, idei-forță, prisme inductoare de mentalități sau de credințe influențând comportamentele, RS nu apar pe un loc gol. Ele sunt producții despre ceva preexistent, ele sunt reflecții despre conținuturi deja elaborate. Ancorându-se, stabilizând sau destabilizând, ele creează și mențin identitatea, echilibrul colectiv. Ele tratează critic fenomenele sociale, modelele culturale și normative, asigurând prin acest procedeu coeziunea socio-discursivă. În analiza modului de elaborare a discursului vom găsi mereu o relație profundă între cunoaștere și comunicare, operații mentale și operații lingvistice, informație și semnificație.

Conceptul de "thèmata" a fost propus la origine de Holton (1982), desemnând "primele concepte profund înrădăcinate", "noțiunile primitive", arhetipurile, ideile forță consemnate de memoria colectivă. Thèmata se exprimă deci în noțiunile comune adânc înrădăcinate și descriind interiorul unei culturi date. Conceptul suportă trei niveluri de analiză: a) componenta tematică a unui concept; b) tema metodologică, aplicarea la legi; c) propunerea tematică sau ipoteza, enunțul globalizant. Vom avea deci o

analiză semantică și culturală a discursului (textului) și o analiză cognitivă și logică a argumentării, a relației dialectice ce se stabilește între propoziții și între concepte.

Moscovici (1992) găsește că thèmata exprimă capacitatea RS de a trata raporturile dintre viziunea generală și reprezentările particulare. Problema este de ordin cognitiv pentru că ne dezvăluie capacitatea dispozitivului uman de a izola un "spațiu" personal, anterior interacțiunilor, un "dispozitiv comun" cum ar fi thèmata. O regularitate de stil, o repetiție selectivă de conținut, o experiență comună ce poate fi integrată în modalitatea de acțiune, un stoc de cunoștințe, un câmp de conștiință, o reprezentare comună, larg împărtășită, suscită emergența și producția discursului social, interpretează ideile și reprezentările primite, este forța dinamică ce alimentează discursul. Este cunoașterea comună, modul de ancorare cognitivă și culturală, "conceptul-imagine" elaborat înaintea construirii propriului discurs; un reper axiomatic care va opera ca un "principiu primordial", "idee-sursă" ce va da consistență conceptului, va face convingător discursul, fie el comun sau savant. Oferind o "legendă de lectură", thèmata legitimează discursul preexistent, instituie frontiere, stabilește care sunt domeniile deja existente, cunoscute, acceptate. Schematizează activ "sensul comun", "adevărul comun". Are funcție topo-cognitivă. Iar metodologic impune scheme argumentative, "reguli de participare", norme iconice și lingvistice.

Organizarea internă a RS: nodul central și elementele periferice

RS au două componente esențiale: *nodul central și elementele periferice*. Ele funcționează ca o entitate și fiecare în parte

are un rol specific și complementar față de celălalt.

A. Nodul central.

Sistemul central sau nodul central al reprezentării, susține Abric (1994, a) prezintă următoarele caracteristici: a) este legat și determinat de condițiile istorice, sociologice și ideologice, fiind marcat de memoria colectivă și de sistemul de norme al grupului; b) el constituie baza comună, colectiv împărtășită de reprezentările sociale, realizând omogenitatea grupului. Funcția sa este deci consensuală; c) el este stabil, coerent, rezistent la schimbare, asigurând continuitatea și permanența reprezentării; d) în fine, el este într-un fel relativ independent de contextul social și material imediat. Concluzia lui Abric: sistemul central este stabil, concret, consensual și istoric marcat.

Noțiunea de nod central a fost elaborată de Jean-Claude Abric (1976, 1984, 1987, 1994). Abric însuși menționează câțiva dintre precursori: Heider (1927) care a avansat ideea unor "noduri unitare" în interpretarea evenimentelor, Asch (1946) care, prin cercetările sale, a întărit ideea organizării centralizate și bineînțeles, Moscovici (1961). Prin obiectivare, crede acesta, informația este decontextualizată și îmbinată într-un ansamblu particular care ia forma unui "model figurativ" sau "nod figurativ", schematizare a teoriei bazată pe câteva elemente concrete. "Sistem psihic", "complex" sunt cuvinte care ne vorbesc despre existența unei paradigme, a unei chei cu ajutorul căreia exprimăm o imagine compusă într-o formulă sau un clișeu. Nodul interpretează, dă sens evenimentelor, dirijează conduita.

Pornind de la analiza lui Moscovici, Abric consideră nodul central "elementul esențial al oricărei reprezentări"; el poate chiar traversa cadrul reprezentării, găsindu-și originea în valori

care îl depășesc. "Nodul este deci simplu, concret, scrie Abric (1994, a), sub formă de imagine și coerent, corespunzând sistemului de valori la care se referă individul, purtând pecetea culturii și a normelor sociale ambiante". El are statut de evidență, constituie fundamentul în jurul căruia se va organiza reprezentarea. El va determina semnificația și organizarea internă a reprezentării. În lipsa unor elemente esențiale ale nodului, reprezentarea capătă semnificații complet diferite.

Centralitatea unui element nu se poate raporta exclusiv la o dimensiune cantitativă, deși și acest lucru este important, scrie recent Abric. Ceea ce prezintă interes este dimensiunea calitativă, faptul că acest element dă sens ansamblului reprezentării. Din două elemente care au aceeași valoare cantitativă, important este acela care este în relație directă cu semnificația RS. Doar acesta, intră în nodul central.

Nodul central al RS se caracterizează prin două funcții și o proprietate esențială (Abric 1994, b). Aceste două funcții sunt: a) *funcția generativă*: este elementul prin care se creează sau se transformă semnificația altor elemente constitutive ale reprezentării. Această funcție indică modul în care elementele reprezentării prind un sens sau o valoare; b) *funcția organizatorică*: nodul central este acela care determină natura liniilor care unesc între ele elementele unei reprezentări. Din acest punct de vedere, el este elementul unificator și stabilizator al reprezentării. În fine, nodul central se caracterizează printr-o proprietate esențială care este *stabilitatea*. Altfel zis, este constituit din elementele cele mai stabile ale reprezentării, cele care rezistă la schimbări.

Flament (1989, 1994) aduce unele elemente în plus, cu privire la caracteristicile nodului central: dacă unele prescripții sunt "absolute" (adică

necon condiționate), acestea vor servi ca principii organizatorice ale ansamblului celorlalte prescripții și atunci vor forma un "sistem unic" și vom spune că RS este *autonomă*. În acest caz nodul central organizează elementele noncentrale ale RS, chiar pe cele marginale. Din contră, dacă prescripțiile absolute formează mai multe ansambluri organizatorice, vom vorbi de o reprezentare *neautonomă*.

Cum identificăm nodul central, prin ce metode reperăm caracteristicile sale? Teoria lui Abric sugerează că pentru a asigura o acțiune structurantă, cognițiile centrale trebuie să fie în relație cu un număr mare de cogniții relative la obiectul reprezentării sociale. Mai exact, din punct de vedere formal, o cogniție centrală trebuie să fie multiplu conexată cognițiilor periferice. Dar în acest mod introducem o distincție cantitativă, singura observabilă, ori mai sus am stabilit că nodul central se caracterizează prin caracteristicile calitative. Moliner (1994, b) inventariază mai multe cercetări care au evidențiat că o metodă de a descrie nodul central este identificarea itemilor care angajează mai multe conexiuni într-un ansamblu discursiv. Metoda asociativă, compararea itemilor, deschide posibilități de același ordin. Abric (1989) a realizat un experiment de aceeași factură. A cerut unei populații studentești să memoreze 30 de cuvinte care caracterizează calitățile artizanului. Cuvintele mai bine reținute au fost acelea care identificau nucleul central al acestei profesiuni. Criteriul e din nou cantitativ. Studiile empirice ne dovedesc însă că centralitatea rimează cu proeminența. Soluția lui Moliner: o cogniție este intens conexată altora pentru că este centrală; sau, pentru că este centrală, ea apare mai frecvent legată de altele. Și este centrală pentru că întretine o relație privilegiată cu obiectul reprezentării. Această legătură este simbolică și rezultă din condițiile istorice și sociale care au favorizat nașterea

reprezentării. Concluzia sa: "proprietățile cantitative ale cognițiilor sociale nu sunt decât consecința unei proprietăți inițiale, care se raportează la însăși natura centralității și care este fundamental calitativă".

Dacă centralitatea implică proprietățile cantitative, aceasta nu constituie însă o dovadă a centralității. Nimic nu permite să se afirme că proprietățile cantitative ale unei cogniții implică că aceasta întretine un raport simbolic cu obiectul reprezentării. Moliner (1988, 1989) a cerut unui număr de 22 subiecți (studenți) să estimeze dacă un asemenea grup se caracterizează prin absența ierarhiei sau comunitatea de opinii dintre membri. Subiecții au indicat în proporție de 75% probabilitatea exprimării celor doi itemi iar acest lucru a fost interpretat ca afirmarea principiului cantitativ. Într-o a doua fază a experimentului s-a descris un grup amical ierarhizat și un alt grup amical în care membrii nu împărtășesc aceleași opinii. Li s-a cerut subiecților să descrie "grupul ideal", emițându-se ideea că absența ierarhiei este un element central al reprezentării unui grup. Rezultatele au confirmat ipoteza: 78% din subiecți (22 din 28) nu au recunoscut grupul ideal într-un grup amical ierarhizat. Invers, 73% (22 din 30) recunosc grupul ideal ca fiind acela în care subiecții nu împărtășesc aceleași opinii. Deși aceste două caracteristici au primit opțiuni exhalante, observă Moliner, ele nu joacă același rol în reprezentare. Punerea lor în cauză într-o situație concretă provoacă efecte diferențiate. Această experiență marchează, se pare, un avans decisiv pentru teorie. Pentru că relevă posibilitatea *distingerii dublului aspect, cantitativ și calitativ*, al noțiunii de centralitate și sugerează o relație de implicare nonsimetrică între aceste două aspecte. Dacă centralitatea calitativă implică proprietăți cantitative, inversul nu este

totdeauna adevărat. Dacă unele cogniții joacă un rol structurant în reprezentare, trebuie să admitem că aceste cogniții posedă caracteristici specifice, crede Moliner. El atribuie cognițiilor centrale patru proprietăți: valoarea lor simbolică, puterea asociativă, proeminența și conexarea puternică la structură. Primele două au proprietăți calitative, celelalte au caracteristici cantitative și sunt consecințe ale primelor.

Valoarea simbolică a nodului central este conferită de "forma primară" a acestuia, de determinanți sociali și istorici care constituie fundamentul tuturor credințelor relative la obiect. Pentru că întreține cu obiectul reprezentării legături fără fisură, pentru că ne apare sub forma unor credințe "non negociabile" (Moscovici, 1992), el se prezintă ca un simbol. Disociat de obiectul reprezentării își pierde toată semnificația sa.

Asociativitatea a fost pusă în evidență de Moscovici (1961) atunci când remarcă faptul că unele noțiuni se caracterizează prin polisemie și capacitatea de a se asocia altor termeni. Cazul cuvântului "complex", "cuvânt matrice" pentru psihanaliză, asumându-și forme gramaticale diverse (substantiv, adjectiv, verb) și susceptibil să primească semnificații variate. Acest termen sintetizează, el singur, toate clasele de concepte, fiecare situație putând crea propriul său complex. Această noțiune, în fine, poate modifica sensul cuvântului căruia se asociază; sintagmele "complex de inferioritate" sau "complex de timiditate" conferă un statut științific cuvintelor inferioritate și timiditate. Noțiunea de complex, prin caracterul simbolic, pare dotată cu o capacitate asociativă importantă. Vidă de sens propriu, capătă semnificație când intră în legătură cu alte noțiuni, experiențe, situații. Această proprietate a cogniției centrale poate fi rezumată deci la capacitatea de a se asocia, combina cu elemente extrem de diverse.

Proeminența cogniției centrale este dată de frecvența cu care apare, la locul său privilegiat în discurs. Citând mai multe cercetări empirice care pun în evidență această caracteristică, Moliner constată că unele cogniții, desemnate prin etichete verbale, apar mai frecvent decât altele în discurs, caracteristică a centralității și consecință a valorii sale simbolice. Provoacă o etichetă verbală, utilizarea cu predilecție a unui semn așezându-se în centrul câmpului semantic, unele noțiuni se impun frapant, ca "valori sigure", structurale. P. Vergés (1994), propune două criterii de analiză a acestei calități: frecvența apariției și rangul acesteia într-un ansamblu de cuvinte citate de același subiect. Aceste două maniere de cuantificare a răspunsurilor fac să apară informații diferite: primul criteriu pune în evidență termenii enunțați pe baza unei ierarhii de termeni majoritari (sau minoritari), al doilea indică importanța (sau lipsa de importanță) a evocării, pentru subiect. Prima dimensiune este colectivă (numărul de apariții a cuvântului într-o populație), a doua rezumă o distribuție statistică corespunzând unei operații individuale.

Conexitatea derivă din capacitatea asociativă și este evidențiată de existența itemilor ce apar într-o mai puternică legătură (unitate) decât alții. Un studiu al lui Dorai (1989) privind reprezentarea imigrantului în rândul populației franceze, a demonstrat că, dintr-o listă de 60 itemi, cuvântul care ocupă un loc privilegiat într-o reprezentare grafică finală este "algerian". El este cel mai conexas celorlalți itemi, cel ce stabilește cele mai puternice legături.

B. Sistemul periferic

Complement esențial al sistemului central, esențial normativ, "sistemul periferic" este mai degrabă funcțional, permițând ancorarea reprezentării la

realitatea de moment. Elementele periferice sunt mai suple, mai flexibile, partea vie, mobilă a reprezentării, interfața între nodul central și situația concretă în care se elaborează reprezentarea. Ele rețin și selectează informațiile, formulează evaluări, elaborează stereotipuri și credințe; îndeplinesc deci o *funcție de concretizare*, exprimând prezentul, experiența subiecților, caracteristicile situației. Altă funcție îndeplinită este cea de *reglare și adaptare* a sistemului central la constrângerile și caracteristicile situației concrete cu care grupul se confruntă. Sistemul periferic este un element esențial în mecanismul defensiv, vizând protejarea semnificației centrale a reprezentării (Abrie 1994 a, b). Elementele periferice pun mereu în discuție cauza nodului central, în funcție de noile informații și evenimente absorbite. Flament (1987) a comparat sistemul periferic cu parașocul unui automobil care protejează corpul central, menținându-i integritatea. Din

constatarea că permite o modularizare individuală a reprezentării, Abrie extrage și o a treia funcție: *elaborarea reprezentării sociale individualizate*, integrarea istoriei proprii a subiectului, a experiențelor sale personale.

Într-un studiu recent asupra aspectelor periferice ale reprezentării, Flament (1994, b) insistă asupra comunicării continue centralitate-periferie și a posibilității ca schema periferică, deși gestionată de nodul central, să încorporeze și activeze unele informații din context care să conducă, în final, la o restructurare sau o ruptură a realului, la o schimbare a conținutului reprezentării. Dacă elementele periferice sunt proeminente, ca în experimentul deja citat, al lui Moliner, atunci elementele periferice intră în interacțiune cu "centralul tradițional", propunând un centru nou, încă utopic, dar capabil să inducă schimbare. Condiția este să apară un element străin care să se încrusteze pe o RS bine stabilită și finită.

Sistemul central	Sistemul periferic
• Legătura cu memoria colectivă și istoria grupului • Consensual: definește omogenitatea grupului • Stabil • Coerent • Rigid • Rezistent la schimbare • Puțin sensibil la contextul imediat • Funcții - generează semnificații ale reprezentării - determină organizarea sa	• Permite integrarea experiențelor și istoriilor individuale • Suportă eterogenitatea grupului • Suplu • Suportă contradicțiile • Evolutiv • Sensibil la contextul imediat • Funcții - permite adaptarea la realitatea concretă - permite diferențierea conținuturilor - protejează sistemul central

Tabel 1 Caracteristicile sistemului central și al sistemului periferic al reprezentărilor sociale (după J.C. Abrie, 1994 b)

REPREZENTĂRILE SOCIALE - DEZVOLTĂRI ACTUALE

Transformarea RS

Procesul transformării trebuie gândit într-o perspectivă mai largă, a dinamicii RS. Este clar că reprezentarea socială se modifică, transformă, își poate schimba starea. Încă Durkheim atrăgea atenția că evenimentele sociale grave reușesc să afecteze sistemul mental al societăților. Apariția unui eveniment considerat de grup ca alarmant, susceptibil să-i afecteze organizarea actuală sau periculos pentru existența sa, provoacă apariția unor practici noi, fie impuse din exterior, fie inventate de grup (Guimelli, 1994 b).

RS se organizează totdeauna într-o schemă cognitivă de bază, alimentându-se mereu din câmpul social și din imaginarul colectivității, dar și din capitalul cultural al subiectului. Ideile, credințele, mentalitățile reprezintă o "baie" ideologică care "înșfăcă" pe individ, îl formează și-l expediază în mediul social. RS au proprietatea de a integra orice informație ulterioară, organizând-o, furnizând apoi subiectului norme noi de joc și stil comportamental. Contextul social predă individului o schemă de interpretare cu ajutorul căreia acesta diagnostichează "normalitatea" faptelor, evenimentelor, oamenilor și rezistă atacurilor din afară, schemelor străine. Obșnuit să apeleze la schema "normală", cunoscută, tradițională, individul tratează evenimentele străine (anormale!) ca aspecte contradictorii ce trebuiesc "domesticite", normalizate, făcute suportabile, raționalizate. În acest proces de tratare a informației străine se petrece un fenomen interesant: ameliorând asperitățile elementelor străine, înglobându-le sau respingându-le, individul își restructurează treptat propria yiziune. Cum are loc acest proces de transformare?

Flament (1989, 1994 a) este cel ce a descris diferite modalități de transformare a RS sub influența practicilor sociale. El a

propus următoarea schemă a dinamicii sociale ce antrenează transformarea:

- A. Modificări ale circumstanțelor externe
↓
- B. Modificări ale practicilor sociale
↓
- C. Modificări ale prescripțiilor condiționale
↓
- D. Modificări ale prescripțiilor absolute.

Circumstanțele externe reprezintă cauzalități exterioare RS. Practicile sociale sunt interfața dintre circumstanțele externe și prescripțiile interne ale reprezentării sociale. Prescriptorii "absorb" modificările de origine externă ale practicilor, putând determina transformarea practicilor. În sfârșit, modificările nu pot fi mari și apar numai dacă s-au schimbat prescriptorii condiționali.

Procesul de transformare are loc după cum practicile noi sunt în contradicție sau nu cu vechea reprezentare (Flament 1989), dar și în funcție de maniera în care este percepută modificarea: dacă subiectul consideră că schimbarea operată în mediul său este ireversibilă, procesul de transformare a reprezentării este inevitabil. Dacă, însă, el așteaptă o întoarcere mai mult sau mai puțin rapidă la o stare anterioară, reprezentarea nu se modifică decât superficial (Flament 1994).

Dacă practicile noi nu sunt în contradicție cu vechile reprezentări, procesul de transformare se poate înfățișa după următoarea schemă, propusă de Guimelli (1994):

- A. Apariția unui eveniment caracteristic, cu un înalt grad de implicare pentru grup.
- B. Circumstanțele externe se modifică ca urmare a acestui eveniment și modificarea circumstanțelor este percepută ca ireversibilă de către subiecți.
- C. Apar practici noi care se impun într-un mod frecvent și sistematic în grup.
- D. Practicile noi activează sche-

mele care le prescriu. Ele le dau o importanță într-un câmp reprezentational, influență ce este proporțională cu frecvența lor. Cu cât crește frecvența practicilor noi, cu atât crește și ponderea schemelor ce le corespund.

E. Câmpul reprezentational este reorganizat. Unele elemente intră într-o altă structură relațională, altele se mențin sau dispar. Reprezentarea se transformă progresiv.

F. Se poate acum aștepta (înregistra) o reamenajarea a sistemului central prin fuziunea mai multor elemente într-un concept nou și unic.

Abric (1994,b) înregistrează următoarele tipuri de transformări.

a) *Transformarea "rezistentă"*: este cazul când o practică nouă, contradictorie este administrată de sisteme periferice și mecanisme clasice de apărare. Aceasta, prin interpretarea și justificarea ad-hoc, raționalizare, referire la normele externe ale reprezentărilor, etc. Reprezentarea este caracterizată prin apariția în sistemul periferic a schemei "străine" (apel la normal → definirea elementului străin → afirmarea unei contradicții între doi termeni → propunerea unei raționalizări permițând suportarea contradicției). Această schemă străină nu pune în cauză nodul central, reprezentarea nu privește decât sistemul periferic. Multiplicarea schemelor străine antrenează însă nodul central și reprezentarea în ansamblul ei.

b) *Transformarea progresivă* se observă atunci când practicile noi nu sunt total contradictorii cu nodul central al reprezentării. Transformarea reprezentării se va petrece deci fără rupturi, schemele activate de practicile noi se vor integra progresiv în nodul central și vor fuziona, construind treptat un nou nod, deci o nouă reprezentare.

c) *Transformarea brutală* are loc când noile practici pun în cauză, direct, semnificația centrală a reprezentării, fără recurs la mecanismele defensive puse în

funcțiune e sistemul periferic. Importanța acestor noi practici, permanența lor și caracterul lor ireversibil antrenează o transformare directă, completă, a nodului central și deci a reprezentării.

Istorie și transformare

Individul biologic este plasat într-o cultură și într-o istorie. El este un subiect socializat dacă și-a însușit practicile sociale, sistemul de norme și valori din timpul și mediul său, "cunoștințele" care servesc pentru formarea unei Scheme Cognitive de Bază (SCB). RS se constituie și se elaborează în funcție de determinanți istorici. Se poate chiar spune că *reprezentările sociale au o istorie* (Rouquette, Guimelli, 1994 b). Iar aceasta nu este de obicei surprinsă de studiile empirice.

Transformările RS sunt direct legate de schimbările sociale, de evoluția istorică. Evenimentele pertinente care ating grupurile sociale, implică subiecții, constituie o miză ce nu poate fi neglijată. Ronquette (1988) a propus următoarea schemă pentru a explica cum se distribuie evenimentele pentru individ și grup.

Evenimentul care va apare la clasa B va avea probabil efecte majore asupra reprezentării, în timp ce evenimentele din clasa C vor rămâne fără consecințe. În același timp, același eveniment se poate situa în clase diferite, după impactul său

său asupra grupului, a identității sale. Evenimentul va fi caracterizat ca "istoric" sau va fi neglijat după valoarea referențială pentru grup.

Cum poate determina un eveniment o transformare a reprezentării? Am spus deja, prima condiție este gradul de implicare al subiectului. Dacă evenimentul modifică masiv circumstanțele externe (fizice, economice, sociale) el schimbă condițiile existenței subiectului. Consecința este schimbarea practicilor obișnuite, a întregii conduite, ivirea unor practici noi. Cu cât acestea sunt mai frecvente, cu cât se instalează mai durabil, se activează noi scheme cognitive care cu vremea se stabilizează. Practicile noi îmbogățesc schemele vechi, acestea se dovedesc mai operaționale, importanța celor vechi scade progresiv, iar câmpul reprezentational se modifică și se reorganizează. Se poate înregistra deci o transformare progresivă, fără rupturi a reprezentării. Primul factor este deci nivelul de implicare a subiecților și grupurilor (Ronquette, Guimelli).

Al doilea factor important este consecința evenimentului, măsura în care el este reversibil sau nu. După caz, reprezentarea va fi diferită. Să luăm un exemplu, din realitatea noastră istorică. Între 1945-1948, în numai trei ani, în România a avut loc o schimbare radicală a condițiilor externe, politice, sociale, economice, pentru unele grupuri sociale și fizice. Schimbările comportamentale, totuși n-au fost esențiale. Modificările externe erau percepute ca fiind defavorabile grupurilor sociale și se aștepta revenirea, într-un termen nu prea lung, la situația anterioară (se aștepta un ajutor occidental, se spera că noile autorități nu vor fi capabile să inventeze practici noi, etc.). Marea majoritate a populației nu coopera. Circumstanțele erau însă schimbate, iar practicile vechi nu mai erau "legitime". Ruptura cu vechea stare a societății se adâncea cu fiecare an.

Dispăreau, pe rând, toți referenții importanți ai "vechiului regim". Iar speranța în "venirea americanilor" scădea. O parte a populației a început să perceapă situația ca ireversibilă. Acest segment social a fost angajat într-o profundă activitate cognitivă de reorganizare a reprezentărilor sociale. Față de primii care au încercat să se adapteze la "nou", rezervele erau încă importante. Incoerența comportamentului lor, evoluția contradictorie a societății încurajau distanțarea, o atitudine de așteptare. Dar noile practici elaborate "în afară" și susținute de metodele știute, încep să se impună. Actorii sociali care opuneau rezistență dispar sau sunt puternic balizați. "Adaptabilii" devin un grup din ce în ce mai numeros. Când regimul începe să înregistreze unele succese recunoscute, majoritatea populației înțelege că soluția este acceptarea practicilor noi.

Cum explică Flament acest proces? Totul se petrece în așa fel încât fiecare individ să-și poată spune: "Datorită circumstanțelor fac ceva neobișnuit, dar am motive serioase pentru aceasta". Dacă modificările circumstanțele sunt percepute ca reversibile, subiectul speră într-o întoarcere la normalitate și rezistă. Când însă condițiile sunt percepute ca ireversibile, subiecții își pierd speranța. Totuși ei nu se angajează într-o transformare rapidă a reprezentării sociale. Ceva îi face să-și economisească energia cognitivă și suportă o vreme, eventualele modificări latente circumstanțele. Explicația pentru aceste încetiniri este că subiectul crede că i se cere ceva neobișnuit. După primele încercări, el caută, poate inconștient, un mijloc pentru a-și restabili echilibrul cognitiv. El are "motive serioase" să refuze încă practicile neobișnuite (nelegitime). În discursul subiecților apar, zice Flament, "scheme stranii" (în sensul că "vehiculează ceva străin"), care afirmă, simultan, prescripția violată și practica nelegitimă și el caută un motiv care să-i raționalizeze

prestația.

Motivul serios poate fi luat din cultura globală, în cazul nostru din "învățăturile istoriei": schimbările revoluționare au ținut totdeauna mult, occidentalii nu au venit niciodată în orient, etc. Se petrece acum un proces brutal de "înțelegere". "Motivele serioase" exercită o presiune socială, justificând procesul de părăsire a stării de așteptare, cu incoerența ei și de căutare a unei noi coerențe. Postul nod central (încrederea în valori, norme, regularități sociale) servește chiar la constituirea unei noi reprezentări sociale.

E posibil ca această schemă de analiză ar putea fi utilizată și pentru a explica rezistența la schimbare după Decembrie 1989.

RS și ideologia

Încă din 1970, Moscovici considera obiectul central al psihologiei sociale toate fenomenele legate de ideologie și comunicare, disciplina noastră înfățișându-se ca știința conflictelor între individ și societate.

În prefața la tratatul de psihologie socială din 1984, menținând această primă opțiune, el precizează: psihologia socială este știința fenomenelor ideologice (cogniții și reprezentări sociale) și a fenomenului de comunicare. Sunt deja stabilite aici raporturile dintre cele două noțiuni. Fenomenele ideologice înglobează sistemele de reprezentări și atitudini, condiționând conținutul RS, a habitusurilor și dispozițiilor.

Ideologia sau câmpul ideologic desemnează un ansamblu structurat mai vast, are caracteristicile unui sistem. RS funcționează ca un subsistem, sunt funcționări particulare, "ușor deviate și modulate de inserția lor în sistemul de comunicare și de schimb simbolic" (Doise 1986). Controlate de ideologie, RS nu sunt

mai puțin indispensabile funcționării câmpului ideologic.

Deconchy (1987) propune noțiunea de "*filtru cognitiv*" pentru a desemna aparatul ideologic cu ajutorul căruia tratează indivizii informația despre ceilalți, despre natura umană în general. Acest filtru cognitiv este un fel de "ideologie naturală", acționează ca un principiu organizator al raporturilor simbolice și generează "ideologiile particulare" sau reprezentările. Filtrul ideologic poate fi considerat o teorie implicită despre om, el se comportă ca o instanță transindividuală, reglând raporturile între actorii sociali individuali. RS, atunci, interpretează și legitimează valorile ideologice, au rolul de a menționa raporturile întemeiate ideologic. Ideologia se prezintă ca un "ideal", ca o "iluzie" a unei categorii de indivizi, în timp ce reprezentările instituie structuri, scheme, configurații, modele cognitive ale sistemelor de idei. Ele propun funcții, identifică câmpuri de aplicare ale ideilor. Reprezentările își găsesc locul în ideologie, ele au un dublu statut, de conținut și de produs, lucrând în interiorul acesteia. Ele concentrează ideologia, reprezintă acțiunea omului asupra realității și planului simbolic în vederea realizării dorințelor individuale și nevoilor colective. Reprezentările sunt deci obiectul specific al aplicațiilor ideologice.

De remarcat că individul care se exprimă nu este conștient de jocul forțelor sociale și de acela al forțelor subiective ce produc reprezentările (Jodelet, 1992). Reprezentarea este expresia grupului căruia subiectul îi aparține ideologic; el justifică, legitimează interesele grupului (clasei sale), el adoptă atitudini și norme structurante care i s-au impus "obiectiv" ca mod de viață, ca model imaginar, ca instanță "abstractă", mediatizată ideologic. Reprezentarea devine deci o structură activă a discursului ideologic, pe care individul o încorporează și o distribuie

(propagă) ca pe un bun propriu.

RS nu se înscrie în întregime în câmpul ideologic. Când scrie că reprezentările "constituie o organizare psihologică, o formă de cunoaștere particulară a societății noastre, ireductibilă la oricare altă", Moscovici (1976) distinge specificul subiectiv, psihologic al acestora, imposibilitatea de a le reduce doar la sistem, știință sau ideologie.

Cum funcționează relația dintre ideologic și psihic în reprezentare? Eul psihic acceptă norme sociale, își construiește identitatea apelând la idealuri și proiecte colective. Prin acest procedeu de a împrumuta un model ideal el își întărește instanța interioară, obține un eu idealizat și în același timp securizat. Subiectul își însușește discursul colectiv și în același timp obține, prin întâlnire, fundament, certitudine. Receptionând "enunțuri de bază", "discursuri ale siguranței", eul psihic se întărește, extrăgându-și substanța din afara sa. "Ideologicul, explică acest mecanism Florence Giust-Desprairies (1988) furnizează astfel semnificații pentru stăpânirea realității interne, asigurând anumite formațiuni psihice, grație cadrului de interpretare colectivă și univocă pe care îl constituie".

RS au deci o "logică și un limbaj particular, o structură de implicații care antrenează atât calorile cât și concepțiile, un stil discursiv propriu" (Moscovici). Ele nu sunt "opinii despre", nici "imagini", ele depășesc clasificările științifice sau filosofice. Ele raportează despre universuri care se populează cu ființe, despre comportamente care se încarcă cu semnificații specifice, despre "concepte care se colorează sau se concretizează... îmbogățind textura a ceea ce este realitatea pentru noi". Prin aceste trăsături, specificitate și creativitate, RS se deosebesc de noțiunile sociologiei, deci și de ideologie. Comentând această precizare a lui Moscovici, Lipanski (1992) conchide: reprezentarea e deci un proces de mediație între concept,

pur intelectual, și percepție (predominanță senzorială). Găsim, încă, la Moscovici: reprezentarea e totdeauna reprezentare a *ceva* și a *cui*va. Din nou caracterul său individualizat! Dar în același timp e socială, pentru că e "produsă, generată colectiv". Criteriul decisiv al caracterului său social este acela că contribuie la procesul de formare și orientare a conduitelor și comunicațiilor sociale. Există deci o corespondență între funcția socială a reprezentării și structura sa cognitivă și psihologică. Ea își asumă rolul de a stabili raporturi sociale concrete, prin ancorare și obiectivare, facilitând încorporarea valorilor comune, prelucrarea interioară, naveta între social (ideologic) și cognitiv-psihologic într-un context (spațiu) dat. Apartenențele instituționale și ideologice activează corespunzător RS.

RS și ideologiile au în comun asumarea unei funcțiuni, precizează Lipanski: cognitivă (construirea realității sociale), axiologică (orientarea în această realitate, în funcție de valorile implicate) și conativă (influențe pe care le exercită asupra condițiilor). Când utilizăm termenul de RS, ne referim la o formă definită de cogniție, având tendința să se constituie într-un obiect precis. Când utilizăm termenul de ideologie se distinge, în primul rând, un sistem de reprezentări, un ansamblu articulat de funcții psihosociale și de procese psihice specifice care le acompaniază. Reprezentarea pune în corespondență și articulează psihologicul și socialul. Formula lui Lipanski: ideologia propune o subiectivizare a raporturilor obiective și o obiectivare a raporturilor subiective. "Subiectul ideologic" înhață realitatea (raporturile sociale obiective) dar acest lucru se petrece într-un câmp social particular, subiectiv. Această subiectivizare a raporturilor sociale obiective generează reprezentări care sunt proiectate în exterior și devin constitutive, în ochii subiectului, realității "obiective". Producerea reprezentării și funcționarea ei psihică rezultă

deci din interiorizarea raporturilor sociale. "Exteriorizate", aceste produse nasc noi realități obiective. Un proces care explică continua schimbare a reprezentărilor, capacitatea lor (auto) generativă.

RS și ideologiile constituie forme discursive structurale având funcții cognitive structurante în construirea și reproducerea realității sociale. Ideologia constituie linii și raporturi logice între ansambluri împrăștiate de RS. Ea organizează și structurează câmpul simbolic al unei formații sociale. Ea reglează discursul, reprezentările și conduita prin intermediul unor instanțe ca instituții, ritualuri, media. Ea articulează psiho-social diferite nivele ale realității, instaurează o identitate, o integrare grupală. La nivel cognitiv, ideologiile și reprezentările tind să stabilească o identificare, o conceptualizare, o ordonare specifică a mediului, fondând credințe, combinând informații și valori, atribuind, categorizând, raționalizând. Moscovici (1992) insistă asupra caracterului partizan, învâlvitor al ideologiei în efortul ei de teoretizare, de a oferi o viziune a lumii. Ea produce, zice, un fel de "pervertire" a conținutului și proceselor mentale. Ea produce numeroase "versiuni", ea *marchează* - utilizăm noțiunea propusă de Doise - reprezentările sociale din punct de vedere economic și politic, provocând distorsiuni credințelor, localizează punctele de vedere intelectuale și morale. RS, cu alte cuvinte, nu se pot sustrage presiunilor ideologice și - de multe ori - subiectul nu e conștient de acest lucru.

Luări de poziții și principii organizatorice ale RS

Definind RS ca principii generatoare ale luării de poziție, permitând inserția specifică într-un ansamblu de raporturi sociale, Doise (1990) încearcă să satisfacă, deopotrivă, exigențele sociologului, ca și

pe cele ale psihosociologului. Aceste "principii" organizează procesele simbolice, intervenind în raporturile sociale, reglează relațiile de comunicare, dau seama despre "cunoștințele" actorului social. Principiile organizatorice se situează la articulația dintre dinamicele sociale și cele cognitive individuale.

Când elaborează o "priză de poziție", individul stabilește o relație între organizarea cognitivă și raporturile sociale simbolice; când realizează o inserție specifică într-un câmp social, el propune opoziții și ierarhizări, adaptări și asimilări, expresii individuale ale reprezentării sociale. Această pluralitate de exprimare ilustrează o formulă propusă de Bourdieu și Passeron (1970) care a făcut carieră: "naivitatea filosofiei sociale a consensului", Moscovici și Doise (1992), la rândul lor, analizând caracteristicile consensului, avansează ideea "binefacierilor discordiei", rezultat al schimburilor, dezbatărilor, relevării diferențelor, funcționării criticii. Între consens (sugerând acord, captarea încrederii) și tensiunile sociale pe care le provoacă disensiunea, am fi tentați să optăm pentru prima valoare. Descompunând însă mecanismele consensului, ei descoperă că el se sprijină pe handicapul "inegalității hermeneutice", pe "efectul de polarizare", pe procese nivelatoare de grup, exercitând o presiune conformistă. Numai discuția și dialogul, se pare, numai participarea și interacțiunea, comunicarea între competențe diferite pot releva principiile dihotomice ce conduc la luarea unor poziții. Problema care se pune este deci aceea a studierii legăturilor dintre reglările sociale și funcționările cognitive, care sunt principiile organizării comune a ansamblurilor de indivizi și în ce mod atitudinile, opiniile și prejudecățile individuale reconstituie imaginea comună.

Studiind modul în care luarea de poziție este determinată de principii organizatorice, în cazul RS a drepturilor omului, Clemence, Doise și Lorenzi-Cioldi

(1994) avansează două ipoteze. Prima este aceea că membrii unei populații împărtășesc efectiv unele credințe comune, furnizate de mediul social. RS se crează prin comunicare pornind de la un limbaj comun și de la repere comune cu care subiecții intră în schimb. Organizarea este deci determinată de această bază comună. Frecvența apariției unor componente indică importanța (pondera) lor în construcția comună. Avem a face, zic autorii, cu o "cartă mentală comună", cu o structură reprezentatională comună, actorii sociali referindu-se la același sistem de semnificații instituționalizate. A doua ipoteză privește natura diferențelor, rolul eterogenității individuale în formarea reprezentărilor sociale. Indivizii, deosebiți între ei, se ancorează în mod diferențiat, după gradul lor de adeziune la felurite tipuri de credințe. Acest proces generează diferențe și variații între indivizi, permite avansarea ideii unei pluralități de dimensiuni (sau prize de poziții) relativ independente unele de altele. A treia ipoteză propune un aspect complementar, studiul diferențelor între indivizi: reprezentările sociale nu sunt numai credințe comune, caracterizate prin modulații individuale, ele sunt, de asemenea, caracterizate prin ancorări în realități colective. Aceste ancorări sunt multiple și pot fi studiate în trei maniere diferite: a) mai întâi prin legăturile dintre variații individuale raportate la RS specifice și la gradul de adeziune la credințele și valorile generale; b) apoi prin felul în care sunt ele ancorate în percepțiile cu care indivizii construiesc relațiile între grupuri și categorii ce-i implică mai mult sau mai puțin direct; c) o manieră privilegiată pentru a studia ancorările colective este aceea a cercetării legăturilor între apartenența și poziția socială a actorilor și modulațiile în RS, ipoteza generală fiind că inserțiile sociale împărtășite duc la interacțiuni și experiențe specifice care, luând în seamă intervenția diferențiată a valorilor, credințelor și

percepțiilor sociale, transformă RS.

Raportând reprezentările la apartenența socială nu înseamnă deloc că vom găsi o corespondență bi-univocă între acestea. Dar vom găsi unele legături privilegiate. Rezultatele unor cercetări raportate de Doise, Clemence și Lorenzi-Cioldi (1992) sunt compatibile cu o concepție despre RS care consideră că aceste variații, fie interindividuale, fie intergrupale, sunt modulații pornind de la principii organizatorice comune. Studiul RS, deci, trebuie să pună în valoare cunoașterea comună, principiile organizatorice ale pozițiilor individuale prin raportări la punctele de reper furnizate de aceste cunoașteri comune și ancorările acestor poziții la câmpul psihosocial.

Cunoașterea RS

Pornind de la constatarea după care comportamentele subiecților sau grupurilor nu sunt determinate de caracteristicile obiective ale situației, ci de reprezentarea acestei situații, Abric (1989) stabilește și modul de abordare a fenomenului pe care îl studiem. Cercetătorul trebuie să constate - aceasta, cred; Abric este problema crucială - cum sunt organizate RS și să repereze semnificația fiecărei variabile pentru subiect. Prin anchetă vor putea fi extrase, din discursul subiectului, conținutul și natura exactă a reprezentărilor elaborate de acesta. Caracteristicile, calitatea discursului pare să ofere indicii despre calitatea reprezentărilor elaborate de individ.

Pentru subiectul social, reprezentările sale sociale înseamnă o marcă de calitate, un indicator al valorii, un reper pentru a aprecia universul său socio-cognitiv. Reprezentările sale sociale sunt deci o *etichetă de calitate*, el se recomandă prin calitatea acestora. Reprezentările încorporează deci o activitate discursivă,

un repertoriu interpretativ, un lexic, un registru de termeni și de metafore la care recurge actorul social pentru a descrie și evalua acțiunile și evenimentele. Ele pot fi deci evaluate cantitativ și calitativ, utilizându-se chestionarele, scările de atitudini, asociațiile de cuvinte sau sarcinile de clasificare, un indicator sigur al calității RS este conținut în limbajul actorului social; expresiile simbolice pe care acesta le vehiculează, invențiile sale verbale, organizarea acestora, metaforele, asocierile operate ne dau o idee despre universul său interior. Analiza discursului este, fără îndoială, o modalitate de a descifra lumea ideilor, de a diagnostica structura operatorie a individului. Legăturile între RS și limbaj sunt evidente, cum tot atât de evident este că unei mai mari varietăți de reprezentări îi corespunde o nu mai redusă varietate de expresii simbolice ce le servesc ca vehicul (Doise, 1988).

Cercetările experimentale asupra RS au debutat prin abordarea *relațiilor reprezentări-comportament*. Au fost studiate mai întâi *efectele reprezentărilor asupra comportamentelor interindividuale*, utilizându-se jocuri experimentale, mai exact "dilema prizonierului". Se urmărea posibilitatea apariției unei motivații mixte, posibilitatea de a coopera și posibilitatea de a exploata un alt partener. Variabile manipulate erau reprezentările partenerului și comportamentul efectiv al partenerului. O altă direcție de cercetare a fost axată pe *reprezentările elaborate în cursul rezolvării de probleme și în sarcini creative*. Cercetările lui Flament și Moscovici (1960), Flament (1965), Abric (1971) au pus în evidență importanța reprezentării sarcinii, a destinatarului (cu statut mai înalt sau echivalent) și a situației. Au fost cercetate și *funcțiile anticipatoare ale reprezentării în interacțiunile grupurilor* (Doise, 1964).

Substanțiale cercetări s-au întreprins asupra *structurii interne și*

dinamicii reprezentării. Ele sunt axate îndeosebi pe punerea în evidență a aparițiilor nodului central și a caracterului său stabil și organizator. Abric, de pildă, a reperat (asociații de cuvinte și o sarcină de ierarhizare) nodul central al reprezentării artizanului. Au fost reținuți cinci itemi: lucrător manual, dragostea pentru meserie, muncă personalizată, muncă de calitate și ucenicie. În faza experimentală s-au utilizat sarcini de memorizare pentru a verifica dacă sunt reținute cuvintele evocând nodul central sau elementele periferice. Flament (1984) și Moliner (1988) au cercetat rolul nodului central în transformarea reprezentării despre "grupul ideal". Primele cercetări experimentale au dovedit, după părerea lui Abric (1989), că comportamentele individuale sau de grup sunt strict determinate de reprezentările elaborate în și a propos de situația și ansamblul elementelor ce le constituie. Grile de lectură și de decodaj a realității, reprezentările produc *anticipări* ale actelor de conduită (de sine și de alții) și *interpretări* ale situației, grație unui sistem de *categorizări* coerente și stabile. Inițitoare ale conduitelor, ele permit *justificarea* prin raportare la normele sociale și *integrarea*.

Trei lucrări colective recente (Doise, Clemence și Lorenzi-Cioldi, 1992; Abric, 1994; Guimelli, 1994) aduc importante lămuriri privind metodologia studierii RS. Studiul RS pune mai multe probleme metodologice: recunoașterea reprezentărilor și analiza datelor obținute.

Alegerea unei metodologii de culegere a datelor este determinată, bineînțeles, de considerente empirice (natura obiectului studiat, tipul de populație, situația) dar și de considerente teoretice. Ne va interesa, deci, cred: Abric (1994 a); atât conținutul reprezentării, cât și organizarea ei, structura sa internă. Stadiul actual al cercetărilor permite identificarea a trei timpuri succesivi în abordarea RS: a) reperarea conținutului

reprezentării; b) studiul relațiilor între elemente, a importanței lor relative și a ierarhiei lor și c) determinarea și controlul nodului central.

Metodele de recunoaștere a conținutului unei reprezentări se pot împărți în *interogative* (constând în descrierea expresiei indivizilor privind obiectul reprezentării studiat) și *asociative* (expresii verbale spontane, mai puțin controlate și deci autentice). Abric enumără următoarele metode interogative: interviul aprofundat (care produce discurs), analiza de conținut, chestionarul, planșele inductoare (utilizate pentru populații care au dificultăți în a susține un discurs), desenul și suportul grafic, abordarea monografică. În ce privește metodele asociative: sunt utilizate asociațiile libere și carta asociativă (producerea de asociații libere pornind de la un cuvânt inductor, solicitarea unei alte serii de asociații pornind de la un cuplu de cuvinte).

Pentru a repera organizarea și structurarea unei reprezentări se utilizează metode mai complexe cum ar fi analiza discursului (Jodelet, 1989), analiza de similitudine (Abric, 1984; Flament, 1986; Guimelli 1988). O tehnică utilizată cu succes este să se solicite subiectului să

efectueze el însuși un efort cognitiv de analiză, comparare și ierarhizare a propriei producții reprezentationale. Pentru a stabili legăturile între elementele reprezentative se analizează modul în care se constituie cuplurile de cuvinte (sensul dat fiecărui termen, reperajul termenilor polarizatori) sau se formează ansambluri (pachete) de cuvinte, urmărindu-se principala construcție. Se mai utilizează și metode de ierarhizare a itemilor.

Cercetătorii fenomenului RS susțin necesitatea unei abordări plurimetodologice asupra conținutului, structurii interne, nodului central. Nici o tehnică nu permite, la ora actuală, punerea în valoare a celor trei elemente. Aceasta înseamnă că utilizarea unei singure tehnici nu poate fi pertinentă. De aceea se recomandă o abordare complexă, în mai multe etape: a) cunoașterea conținutului RS; b) cercetarea structurii și nodului central (sistemele de categorii, subansamblele, tematice și atitudinale, liniile ierarhice); c) verificarea centralității, a schemei cognitive de bază și d) analiza argumentației (modul cum se integrează conținutul, structura internă) și nodul central al RS într-un discurs, cunoașterea funcționării RS în context.

Note și bibliografie

Abric, J.C., *Coopération, compétition et représentations sociales*, Cousset, Del Val, 1987.

Abric, J.C. (ed.), *Représentations sociales et pratiques*, PUF, Paris, 1994a.

Abric, J.C., *L'organisation interne des représentations sociales: système central et système périphérique*, în C. Guimelli, *Structures et transformations des représentations sociales*, Neuchâtel-Paris, Delachaux et Niestlé, 1994b.

Aebischer, V., Deconchy, J.P., Lipanski, E.M., *Idéologies et représentations sociales*, Cousset, Del Val, 1992.

Amerio, P., De Piccoli, N., *Représentations et action dans le contexte social*, în Beauvois, J.L., Joule, P.V., Monteil, J.M., *Perspectives cognitives et conduites sociales*, vol 3, Cousset, Del Val, 1991.

Belise, C., Schiele, B., *Les savoirs dans la pratique quotidienne*, în *Recherches sur les représentations*, Paris, Ed. du CNRS, 1984.

- Bourdieu, P., Passeron, J., **La reproduction**, Paris, Ed. Minuit, 1970.
- Bourdieu, P., **L'identité et la représentation**, în *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 35, 1980, pp. 63-72.
- Doise, W., Palmonari, A., **L'étude des représentations sociales**, Neuchâtel, Paris, Ed. Delachaux et Niestlé, 1986.
- Doise, W., **Les représentations sociales**, în R. Ghiglione, C. Bonnet, J.F. Richard, *Traité de Psychologie cognitive*, Paris, Ed. Bordas, 1990, pp. 113-176.
- Doise, W., **L'explication en psychologie sociale**, Paris, P.U.F., 1982.
- Doise, W., Clémance, A., Lorenzi-Cioldi, F., **Représentations sociales et analyses des données**, Grenoble, Presses Universitaires de Grenoble, 1992.
- Doise, W., **Représentations sociales: un label de qualité**, în *Connexions*, 55(1), 1988, pp. 99-113.
- Ferreol, Gilles, **Reprezentările sociale și sociologia actelor cotidiene**, în *Revista de cercetări sociale*, nr. 4/1994.
- Fischer, Gustave-Nicolas, **Les concepts fondamentaux de la psychologie sociale**, Paris, Ed. Dunod, 1987.
- Guimelli, Ch., (sub red.), **Structures et transformations des représentations sociales**, Neuchâtel-Paris, Delachaux et Niestlé, 1994.
- Herzlich, Claudine, **La représentation sociale**, în S. Moscovici, *Introduction à la psychologie sociale*, Paris, Ed. Larousse, 1972.
- Jodelet, Denise, **Les représentations sociales**, Paris, P.U.F., 1989.
- Jodelet, Denise, **Folie et représentations sociales**, Paris, P.U.F., 1989.
- Moscovici, Serge, **La psychanalyse, son image et son public**, Paris, P.U.F., 1961, 1976.
- Moscovici, Serge, **L'ère des représentations sociales**, în Doise, W., Palmonari, A., *L'étude des représentations sociales*, Neuchâtel, Paris, Ed. Delachaux et Niestlé, 1986.
- Moscovici, Serge, (sub red.), **Psychologie sociale**, Paris, P.U.F., 1984.
- Moscovici, Serge, **Psihologia socială sau mașina de fabricat zei**, Iași, Ed. Universității "Al. I. Cuza", 1994.
- Moscovici, Serge, (sub red.), **Introduction à la psychologie sociale**, Paris, Ed. Larousse, 1972.
- Moscovici, Serge, Doise, Willem, **Dissensions et consensus**, Paris, P.U.F., 1992.
- Neculau, A., **Reprezentările sociale - o nouă carieră**, în *Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași*, nr 1/1992.
- Neculau, A., **Reprezentările sociale II**, în *Analele Științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași*, nr 2/1993.
- Les représentations sociales**, în *Connexions*, număr tematic 51, 1988.